

Frazeologia polska dla studentów ukraińskich

Aspekt porównawczy i etnolingwistyczny

Ważne miejsce w nauczaniu języka polskiego jako obcego zajmuje frazeologia. Płaszczyzna ta budzi stałe zainteresowanie tak naukowców, wykładowców, jak i studentów, a jednocześnie nastrocza uczącym się trudności w praktycznym użyciu. Z uwagi na to w dydaktyce języka polskiego jako obcego (dalej: JPJO) proponuję stosować podejście porównawcze i etnolingwistyczne, aby te problemy przezwyciężyć i jak najskuteczniej pomóc opanować frazeologizmy polskie studentom ukraińskim. Specyfika nauczania takich osób polega na tym, że są użytkownikami języka ukraińskiego – blisko spokrewnionego z polskim. Czasami jest to pomocne (np. gdy chodzi o zrozumienie istniejących odpowiedniości fonetycznych), czasami zaś wprowadza w błąd albo wywołuje niezrozumienie (np. w odniesieniu do homonimii międzyjęzykowej albo interferencji na różnych poziomach języka).

Mówiąc o frazeologizmach, których uczą się studenci na kursie JPJO, należy podkreślić, że różnią się one wyraźnie w ujmowaniu poszczególnych obiektów i zjawisk świata otaczającego człowieka.

Frazeologizm w niniejszej pracy rozumiem szeroko jako „dwu- lub kilku-wyrazową ustaloną konstrukcję językową, której znaczenia nie da się wyprowadzić ze znaczeń i reguł łączenia składających się na nią wyrazów” (Polański, red. 1999, 244); korzystam z pojęć etnolingwistyki kognitywnej. Podstawą rozważań są prace etnolingwistów i frazeologów słowiańskich Nikity Tołstoja, Jerzego Bartmińskiego, Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, Anny Pajdzińskiej, Wojciecha Chlebdy i innych – zostały one szczegółowo omówione

w podręczniku do nauki frazeologii serbsko-ukraińskiej (Ajdačyč, Nepop-Ajdačyč 2015). Różni autorzy w odmienny sposób zarówno definiują frazeologizmy, jak i je analizują. Z tego względu warto wyodrębnić wśród istniejących podejść: a) formalną analizę gramatyczno-syntaktyczną; b) semantyczną analizę tropów we frazeologizmach; c) etymologiczno-kulturową rekonstrukcję znaczeń frazeologizmów; d) kognitywno-etnolingwistyczną i kompleksową analizę semiotyczno-semantyczną; e) analizę frazeologizmów w dyskursie (Ajdačyč, Nepop-Ajdačyč 2015, 9–14).

Teoria językowego obrazu świata i rozumienie sposobów kształtowania się znaczenia w stałych wyrażeniach językowych są ramą do etnolingwistycznego objaśnienia frazeologii jednego języka, a także do porównawczej analizy frazeologii różnych języków. Istotną rolę odgrywa tu pojęcie językowego obrazu świata, który według Bartmińskiego należy rozumieć jako „zawartą w języku interpretację rzeczywistości, którą można ująć w postaci sądów o świecie” (Bartmiński 2004, 104). Ważne dla niniejszej analizy są także pojęcia perspektywy i punktu widzenia. Punkt widzenia jest określanany jako „czynnik podmiotowo-kulturowy, decydujący o sposobie mówienia o przedmiocie” (Bartmiński 2004, 105), a perspektywa – jako „zespół właściwości struktury semantycznej słów, skorelowany z punktem widzenia i będący, przynajmniej w pewnym zakresie, jego rezultatem” (Bartmiński 2004, 106).

Wielki wkład w rozwój metody etnolingwistycznej we frazeologii wnieśli Nikita Tołstoj (Tołstoj 2005), Walery Mokijenko (Mokienko 1989), Weronika Telija (1998), Maria Kowszowa (Kovšova 2012), Władimir Kowal (Koval’ 2011), Marian Demski (Dems’kyj 1994), Ołena Łewczenko (Levčenko 2011), Lubow Sawczenko (Savčenko 2013, 2014), Włodzimierz Wysoczański (2005), Wojciech Chlebda (2020), Anna Pajdzińska (1993).

Etnolingwistyczne podejście do badania nad systemami frazeologicznymi jest szczególnie ważne, ponieważ ujawnia wieloaspektowy kontekst kulturowy frazeologizmów – odkrywa głębokie więzi, pokazując procesy tworzenia znaczeń w kulturze. W obrębie podejścia etnolingwistycznego ukształtowało się badanie kodów, nazywanych kodami kulturowymi albo kodami konceptualnymi. Kowszowa, skupiając się na frazeologizmach rosyjskich, wskazała, że kody są podstawowym środkiem organizacji przestrzeni kulturowej (Kovšova 2012, 168–194). Pojęcie kodu stosuje także Sawczenko, badając frazeologizmy ukraińskie (Savčenko 2013). Z kolei Łewczenko korzysta z metod analizy konceptualnej w swojej rozprawie habilitacyjnej, poświęconej frazeologizmom ukraińskim i rosyjskim (Levčenko 2007). Margaryta Żujkowa zaś przygląda się frazeologii wschodniosłowiańskiej zgodnie z założeniami lingwistyki kognitywnej (Żujkova 2007).

Celem niniejszego artykułu jest analiza wybranych związków frazeologicznych i porównanie ich z ukraińskimi odpowiednikami. Wybór frazeologizmów wynika z praktyki dydaktycznej autorki, która w ciągu kilku ostatnich lat na zajęciach JPJO korzystała z podręczników Szkoły Języków Obcych *Glossa Polski, krok po kroku* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013; Stempek, Stelmach 2017), które przeanalizowano pod kątem obecności w poszczególnych ich lekcjach związków frazeologicznych. Okazało się, że w pierwszej części podręcznika frazeologizmy pojawiają się dopiero w lekcji 23.: użyty w niej frazeologizm *czuć się jak ryba w wodzie* (Stempek i in. 2013, 153) ma dokładny odpowiednik w języku ukraińskim: *почуватися як риба у воді*.

Kolejną lekcję (24.) zatytułowano przysłowiem: *Jak cię widzą, tak cię piszą* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 158). W języku ukraińskim w podobnych sytuacjach mówi się *убрання вітають (розум прощають), не суди по одязі – суди по розуму* (por. też pol. *nie suknia zdobi człowieka*). Dalej w tejże lekcji notujemy związek: *raz kozie śmierć* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 158) – ukr. *один раз живемо*. Oba te związki w zestawieniu z odpowiednikami ukraińskimi wykazują różnice i podobieństwa.

W pierwszym z nich mamy wskazówkę na ten sam wzrokowy sposób odbioru informacji o człowieku, który powoduje różne skutki: w języku polskim mamy bezpośredni wynik kształtowania się obrazu osoby na podstawie odbioru wzrokowego – *tak cię piszą*, czyli to wygląd decyduje o ocenie. W języku ukraińskim przysłowie mówi, że wrażenie wizualne może być mylne, ponieważ jest dopiero pierwsze, a podstawą ostatecznej opinii o człowieku powinna być jego inteligencja. Z kolei aby ją poznać, niezbędna jest rozmowa, w której dana osoba jest odbierana także słuchowo i umysłowo (informację poddaje się analizie).

Polski czasownik *widzieć* (według SJP PWN) ma również znaczenie ‘rozumieć i oceniać coś w określony sposób’, a więc „człowiek jest opisywany/ujmowany w taki sposób, w jaki jest widziany/oceniany/rozumiany” (SJP PWN). Znaczącą rolę odgrywa tu zatem wrażenie wzrokowe. W polskim przysłowiu brak wskazówki na możliwą niespójność wizerunku tworzonego na podstawie wyglądu i danych intelektualnych, co wysuwa się na pierwszy plan w przysłowiu ukraińskim.

Pojawia się zatem pytanie, dlaczego właśnie tak zostały sformułowane te zwroty. Czy jest to związane z tym, że i dla Polaków, i dla Ukraińców ważne jest zrobienie dobrego wrażenia na innych? I jakich do tego używają środków? Czy stereotypowo Polacy kładą nacisk na spójność takiego wrażenia, a Ukraińcy na to, że stereotypowo dobry wygląd i rozum często nie występują u człowieka w jednakowym stopniu?

Frazeologizm *raz kozie śmierć* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 158) odpowiadałby ukraińskiemu *один раз живемо* i ma znaczenie ‘warto zaryzykować’, ‘ryzyko się opłaca’, ponieważ umiera się tylko raz (w przypadku polskiego przysłowia chodzi o kozę), ale i żyje się też raz (we frazeologizmie ukraińskim).

Przedostatnia lekcja pierwszej części podręcznika *Polski, krok po kroku* wprowadza nazwy części ciała, a więc materiał bogaty w związki frazeologiczne. Podtytuł pierwszej części lekcji brzmi: *Mądrej głowie dość dwie słowie* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 166). W języku ukraińskim w tej samej funkcji używa się zwrotu *розуміти з першого слова*. Leksem *słowo* jest obecny w związkach w obu językach, ale w polskim „mądra głowa” rozumie, o co chodzi, po dwóch słowach, zaś w języku ukraińskim wystarczy jej jedno i to pierwsze słowo. W przeciwieństwie do języka ukraińskiego sama czynność rozumienia w polszczyźnie nie jest werbalizowana. Natomiast we frazeologizmie polskim występuje *mądra głowa*, czyli rozum, dzięki któremu możliwe staje się zrozumienie, a w języku ukraińskim *rozum* (czyli narzędzie) nie jest werbalizowany. Występuje natomiast czasownik *розуміти* ‘rozumieć’, pochodny od *розум* ‘rozum’, ponieważ dokonanie czynności jest możliwe dzięki posiadaniu rozumu.

Wśród przytoczonych przez autorów podręcznika frazeologizmów zawierających somatyzmy (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 166) są takie, które mają całkowite odpowiedniki w języku ukraińskim, np.:

1. pol. *do góry nogami* – ukr. *до гори ногами, до гори дригом*;
2. pol. *noga za nogą* – ukr. *нога за ногою*;
3. pol. *za plecami* – ukr. *за спиною (у когось)*;
4. pol. *ściany mają uszy* – ukr. *стіни мають вуха*;
5. pol. *prawa ręka* – ukr. *права рука*;
6. pol. *głowa państwa, głowa kościoła, głowa rodziny* – ukr. *голова держави, голова церкви, голова родини*;
7. pol. *dach nad głową* – ukr. *дах над головою*;
8. pol. *na oko* – ukr. *на око*.

Związek *do nogi* (Stempek i in. 2013, 166) odpowiada ukraińskiemu *до мене*. Polska konstrukcja jest bardziej precyzyjna i wymienia konkretną część ciała, do której ma podejść pies. Ukraińska określa ogólnie człowieka, który wabi zwierzę. Ukraińskie *до ноги* znaczy także ‘do ostatniej osoby zniszczyć’ / ‘вщент, всіх до одного (побити)’ (Palamarčuk i in., red. 1993 II, 556).

Nieprzejrzysty jest dla Ukraińców polski związek frazeologiczny *na drugą nogę!* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 166). W języku ukraińskim odpowiada mu konstrukcja *то по другій (вип’ємо)!*.

Znaczenie polskiego frazeologizmu *kłamstwo ma krótkie nogi* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 166) w języku ukraińskim jest obecne w przysłowiu *з брехнею світ пройдеши, та назад не повернешся*. W polskiej konstrukcji kłamstwo jest przedstawione jako stworzenie mające nogi, a ponieważ są one krótkie, daleko nie zajdzie. Natomiast w ukraińskim przysłowiu brak animizacji kłamstwa. Jest ono czymś, czym posługuje się człowiek albo co towarzyszy mu i pomaga przejść określoną drogę (i to może być długa droga, można przejść cały świat). Jednak wykorzystywanie kłamstwa podczas życiowej wędrówki nie pozwala wrócić. Wygląda na to, że w polskim językowym obrazie świata kłamstwo jest czymś, co nie ułatwia drogi do przodu, ponieważ nieprawda szybko wyjdzie na jaw, i w tej perspektywie się nie opłaca, a w ukraińskim językowym obrazie świata – czymś, co zamyka możliwość powrotu.

Polski frazeologizm *mieć plecy* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 166) odpowiada ukraińskiemu *мати когось (мати зв'язки)* albo *мати плечі* 'być pod czyjąś obroną, mieć czyjąś protekcję' (SUM). W porównywanych frazeologizmach mamy do czynienia z różnym ujęciem osoby. W języku ukraińskim widzimy *когоś* (czyli całego człowieka) albo tylko jego *ramiona*, w języku polskim akcentowane są *plecy* osoby, na której ktoś inny polega, opiera się, jest przez nią chroniony.

Różnie ujmuje się poziom „zbyt wielkie” we frazeologii polskiej i ukraińskiej. Kiedy właściwie czegoś jest za dużo? W języku ukraińskim mówimy: *но зорло, но вуха*, w języku polskim zaś *powyżej uszu* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 166)¹. Co określa ten poziom? W języku ukraińskim chodzi prawdopodobnie o ujęcie odnoszące się do możliwości złapania oddechu. Kiedy coś sięga nam do gardła (a chodzi tu o poziom, kiedy coś przykrywa gardło, co faktycznie znaczy, że jest to ten sam poziom, co *po uszy*), nie możemy swobodnie oddychać. Jeśli mamy czegoś fizycznie *powyżej uszu*, to praktycznie nie widzimy, bo oczy również są zasłonięte. Mierzenie się z czymś – zadaniem, pracą, obowiązkiem, czymś abstrakcyjnym – co jest już nie do zniesienia; mamy już dosyć – w języku ukraińskim utrudnia to oddychanie, w języku polskim – widzenie, co skutkuje pojawieniem się przyimków określających różny poziom w przestrzeni pionowej w odpowiednich związkach frazeologicznych. Natomiast werbalnie w analizowanych konstrukcjach te zmysły są nieobecne, zaś rzeczownik *uszy* jako odnośnik, według którego coś się mierzy, staje się pośrednią wskazówką, że w obu językach ważna jest w tej sytuacji także możliwość słyszenia, albo że uszy są bardzo wyraźne w sylwetce człowieka, tzn. są dość zauważalną częścią ciała.

¹ Por. też nieprzedstawione w podręczniku pol. *po dziurki w nosie*.

Jeśli jakaś osoba robi coś źle, nieudolnie, po polsku mówi się, że ma *dwie lewe ręce* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 166), natomiast w języku ukraińskim określa się go jako *безрукий, криворукий*. W polskim zwrocie frazeologicznym odczytujemy, że normalnie człowiek posiada lewą i prawą rękę. Jak pracuje prawą, to robi to dobrze, a lewą – źle. Praca wykonywana za pomocą dwu lewych rąk nie przynosi więc dobrych efektów. W języku ukraińskim nie mamy zwrotów językowych pokazujących, że praca wykonywana lewą ręką daje gorsze rezultaty, natomiast podkreśla się, że coś zrobione przez osobę bez ręki czy osobę z krzywymi rękami jest oczywiście marnej jakości.

Nieco zaskakujący dla Ukraińców jest polski związek frazeologiczny *złota rączka* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 166), któremu odpowiada ukraiński *золоті руки*. Do tworzenia rzeczy bardzo wartościowych w polskim językowym obrazie świata wystarczy jedna (prawdopodobnie prawa) „złota”, czyli zręczna, „rączka”, a w ukraińskim językowym obrazie świata obie ręce są oceniane bardzo wysoko. Taka różnica jest zauważalna w przytoczonych związkach frazeologicznych, natomiast w polszczyźnie funkcjonuje także określenie *złote ręce* (Skorupka 2002 II, 29)² w tym samym, co w języku ukraińskim, znaczeniu.

Różnica w ujęciu tego, ilu rąk potrzebuje człowiek do normalnego funkcjonowania, odzwierciedla się we frazeologizmach: polskim *jak bez ręki* (Stempek i in. 2013, 166) i ukraińskim *як без рук*. Polacy czują się niewygodnie bez jednej ręki, a Ukraińcy dopiero bez dwu. Z innej zaś strony można wytłumaczyć, że brak czegoś lub kogoś w języku ukraińskim jest opisywany jako bardziej dotkliwy niż w języku polskim. Wnioski takie można wyciągnąć, porównując przytoczone związki frazeologiczne. Natomiast w polszczyźnie funkcjonuje także frazeologizm *jak bez rąk* (Skorupka 2002 II, 26), który jest dokładnym odpowiednikiem ukraińskiego *як без рук*, nie został on jednak uwzględniony w podręczniku.

Polski związek frazeologiczny z *drugiej ręki* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 166) nie ma odpowiednika ukraińskiego. Znaczenie jest oddawane za pomocą imiesłowu przymiotnikowego *уживаний* albo konstrukcji *такий, що був у використанні*.

Czasami częściowa ekwiwalencja frazeologizmów polega wyłącznie na różnicach formalnych, wynikających ze specyfiki struktury gramatycznej danego języka. Z uwagi na to, konstrukcje tego typu mogą być (i często są) źródłem błędów interferencyjnych, np.:

² W analizowanym podręczniku ten związek frazeologiczny nie został przytoczony.

1. pol. *do rąk własnych* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 166) – ukr. *у власні руки* (różne przyimki i formy przypadkowe z powodu odmiennej rekcji przyimkowej: pol. *do* + D. – ukr. *y* + B.);
2. pol. *ręce do góry* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 166) – ukr. *руки вгору* (polski przyimek *do* + D. – ukraiński przyimek *в* w połączeniu z biernikiem lp. rzeczownika *гора* został zleksykalizowany, a więc jest to przysłówek);
3. pol. *prosić o rękę* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 166) – ukr. *просити руку* (polski czasownik *prosić* ma rekcję przyimkową: *o* z biernikiem, – a w języku ukraińskim po czasowniku *просити* brak przyimka, a rzeczownik jest używany w dopełniaczu);
4. pol. *głowa do góry* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 166) – ukr. *вище голови* (w polskim związku frazeologicznym przyimkowo-rzeczownikowemu połączeniu *do* + D. odpowiada ukraiński przysłówek w stopniu wyższym *вище*, czyli ‘wyżej’); oba związki frazeologiczne nawiązują do obrazu ruchu do góry: w polskim związku wskazany jest kierunek z dołu do góry, a w ukraińskim poziom w przestrzeni pionowej, tzn. w polskim związku obraz jest raczej dynamiczny, w ukraińskim – statyczny albo skupiający się na pożądanym wyniku ruchu);
5. pol. *leżeć do góry brzuchem* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 166) – ukr. *лежати горичерева* (polska konstrukcja *do* + D. + N. odpowiada ukraińskiemu przysłówkowi o tymże znaczeniu);
6. pol. *strach ma wielkie oczy* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 166) – ukr. *у страху великі очі* (polska konstrukcja syntaktyczna z czasownikiem *mieć* – *ktos ma coś* – w języku ukraińskim często jest zastępowana odpowiednią konstrukcją *у когось є щось*; jest to dokładny odpowiednik o tym samym znaczeniu).

Polskiemu związkowi frazeologicznemu *pod okiem* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 166) odpowiada ukr. *на очах*. W dwu językach używa się więc różnych przyimków. Polski przyimek *pod* przewiduje kierunek obserwacji z góry na dół, natomiast ukraiński przyimek *na* – na jednym poziomie i w bezpośredniej bliskości. W polskim związku mamy liczbę pojedynczą *oko* (niby oko wszechwidzące), w języku ukraińskim – liczbę mnogą (*oczy*, które też chyba patrzą bardzo uważnie).

Polskie przysłowie *co dwie głowy, to nie jedna* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 166) ma ukraiński odpowiednik *одна голова добре, а два краше*. Pod względem znaczeniowym oba przysłowia są tożsame, różnice dotyczą wyłącznie sposobu konstruowania wypowiedzi. W związkach frazeologicznych

w obu językach występują liczebniki *jedna – одна*, *dwie – два*, rzeczowniki *głowy – голова*, spójnik *a* w języku ukraińskim, *co – to nie* w języku polskim, a także werbalizowane przysłówki sposobu w stopniu równym i wyższym w języku ukraińskim *добре, краще* i ich elipsa w języku polskim.

W języku polskim poufne spotkanie dwu osób i to bez świadków jest określone za pomocą związku frazeologicznego w *cztery oczy* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013, 166), w języku ukraińskim – *віч-на-віч*. Tu mamy do czynienia z odmiennymi werbalnymi opisami tego samego obrazu. Spotkanie odbywa się dokładnie w *cztery oczy*, czyli każdemu oku odpowiada jedno oko rozmówcy (*віч-на-віч*).

W języku ukraińskim sytuacja braku jakichkolwiek przeszkód w kontakcie między ludźmi jest przedstawiona we frazeologizmie *прямо в очі*. W języku polskim można *mówić prosto w oczy* (Skorupka 2002 I, 589), ale *kłamać w żywe oczy* (Skorupka 2002 I, 589; Stempek i in. 2013, 166). W ukraińskim i pierwszym polskim frazeologizmie podkreśla się kierunek, a w drugim polskim zaś sposób dokonania czynności (bezcelność wypowiedzania się w obecności żywego człowieka).

W pierwszej części podręcznika *Polski, krok po kroku* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013) innych związków frazeologicznych nie ma, chociaż w tematach komunikacyjnych o wycieczkach i zwiedzaniu Polski zabrakło np. przysłów: *koniec języka za przewodnika* (ukr. *язик до Києва доведе*) czy *кто пита, (ten) nie błądzi* – ukr. *хто питає, не блукає*.

Druga część podręcznika *Polski, krok po kroku* (Stempek, Stelmach 2017) jest obfitsza we frazeologizmy, wśród których występują posiadające absolutne ekwiwalenty w języku ukraińskim, np.:

1. pol. *machnąć ręką na wszystko* (Stempek, Stelmach 2017, 12) – ukr. *махнути на все рукою*;
2. pol. *byстрым okiem* (Stempek, Stelmach 2017, 12) – ukr. *бистрим оком*;
3. pol. *bać się jak ognia* (Stempek, Stelmach 2017, 16) – ukr. *боятися як вогню*;
4. pol. *być z kim za pan brat* (Stempek, Stelmach 2017, 40) – ukr. *бути за пани́брат*;
5. pol. *z dziada pradziada* (Stempek, Stelmach 2017, 53) – ukr. *з діда-прадіда*;
6. pol. *swój człowiek* (Stempek, Stelmach 2017, 57) – ukr. *своя людина*;
7. pol. *ni to, ni owo* (Stempek, Stelmach 2017, 110) – ukr. *ні те, ні се*;
8. pol. *królik doświadczalny* (Stempek, Stelmach 2017, 120) – ukr. *підослідний кролик*;
9. pol. *dumny jak paw* (Stempek, Stelmach 2017, 121) – ukr. *гордий як павич*;
10. pol. *wolno jak żółw* (Stempek, Stelmach 2017, 121) – ukr. *повільно як черепаха*;

11. pol. *głodny jak wilk* (Stempek, Stelmach 2017, 121) – ukr. *голодний як вовк*;
12. pol. *iść jak stado baranów* (Stempek, Stelmach 2017, 121) – ukr. *іти як стадо баранів*;
13. pol. *chytry jak lis* (Stempek, Stelmach 2017, 121) – ukr. *хитрий як лис*;
14. pol. *uparty jak osioł* (Stempek, Stelmach 2017, 121) – ukr. *впертий як осел*;
15. pol. *biedny jak kościelna mysz* (Stempek, Stelmach 2017, 121) – ukr. *бідний мов церковна миша*;
16. pol. *w dwóch słowach* (Stempek, Stelmach 2017, 136) – ukr. *у двох словах*;
17. pol. *wszystko dobre, co się dobrze kończy* (Stempek, Stelmach 2017, 106) – ukr. *усе добре, що добрий кінець має*.

W języku polskim funkcjonuje związek frazeologiczny *piłnować swojego nosa* (Stempek, Stelmach 2017, 15–16), któremu w języku ukraińskim odpowiada zaprzeczona konstrukcja (*не встромляти (пхати) свого носа не в своє діло*, a tej z kolei bardziej odpowiadałoby pod względem formalnym potoczne polskie (*nie*) *pchać nos w cudze sprawy* (WSJP). We frazeologizmach obu języków określa się granicę prywatności, przestrzeni osobistej. Używa się leksemu *nos* – nazwy części ciała, wysuwającej się do przodu, a więc takiej, która jako pierwsza zdradza niepożądane zainteresowanie czyimiś sprawami. Po ukraińsku też można powiedzieć *пильнувати свого носа*, ale słowniki nie kwalifikują tej konstrukcji jako frazeologizmu.

Polskie *szukać dziury w całym* (Stempek, Stelmach 2017, 15–16) nie ma odpowiednika w języku ukraińskim, dlatego też ten związek należy tłumaczyć za pomocą czasownika *прискипуватися*.

Brak w języku ukraińskim także frazeologizmu opartego na obrazie takiego egzotycznego drzewa i jego owoców, jak *migdał*. Tym bardziej szczególnie wydaje się sposób *myślenia o niebieskich migdałach* (Stempek, Stelmach 2017, 44) ‘myślenia o rzeczach mało ważnych i nierealnych’. Bardzo bliski pod względem znaczeniowym jest tu ukraiński związek *літати в хмарах*, którego odpowiednikiem jest polskie *bujać w obłokach*. Wspólną cechą tych trzech związków frazeologicznych jest ujęcie nieba i jego atrybutów (chmur, obłoków, też migdałów) jako nieosiągalnych.

Różnicę w skali odbioru zjawiska odzwierciedlają się w polskim związku frazeologicznym *biała ściana*, oznaczającym ‘zapomnieć’ (Stempek, Stelmach 2017, 53), i ukraińskim *білий аркуш*. W polskim frazeologizmie pojawia się *ściana*, która prawdopodobnie jest tu ujmowana jako miejsce, gdzie może być zapisana (ale niekoniecznie) większa liczba informacji. Może to być też coś tak wielkiego rozmiaru, że w większym stopniu odczuwalny jest brak tych zapisów. W ukraińskim związku frazeologicznym występuje *arkusz* ‘strona, kartka’ z akcentem na

to, że na stronie (zeszytu czy książki) zapisy koniecznie mają być (na ścianie zaś nie bardzo). Różnica w sposobie ujęcia odczucia braku wspomnień ujawnia się w sposobie nazywania miejsca, w którym miałyby się znaleźć: w polszczyźnie jest nazywana przestrzeń wielkich rozmiarów (*ściana*), a w języku ukraińskim – przestrzeń, która istnieje po to, aby na niej były umieszczone zapisy (*аркуш*).

Bardzo podobne znaczeniowo są z kolei frazeologizmy *iść na swoje* (Stempek, Stelmach 2017, 57) i *іти на свій хліб*. W języku polskim mamy ogólne określenie środków do życia uzyskanych samodzielnie jako *swoje*, a w języku ukraińskim zaimek dzierżawczy *свій* pojawia się przy rzeczowniku *хліб*, który jako nazwa najważniejszego dla człowieka produktu oznacza po prostu wszystkie środki materialne.

Polskie *trafił swój na swojego* (Stempek, Stelmach 2017, 57) ma ukraiński odpowiednik *знайшли один одного* albo *який брив, таку стрів*. W polszczyźnie jest podkreślona przynależność do wspólnoty swoich (*opozycja swój–obcy*). W języku ukraińskim kładzie się natomiast nacisk na podobieństwo: *один–одного, який–таку*. W semantyce czasowników (pol. *trafił* czy ukr. *брив–стрів*) zakłada się, że sytuacja dokonania czynności jest niewymuszona. Do skutku akcji doszło się niby przypadkiem. Natomiast czasownik *знайшли* pokazuje, że czynność odnalezienia siebie była celowa, ponieważ zakładała szukanie siebie.

Polska konstrukcja *ktoś wyszedł na swoje* w znaczeniu ‘uzyskać zamierzoną korzyść dzięki czemuś’ (Stempek, Stelmach 2017, 57) jest tłumaczona na ukraiński opisowo: *щось окупилося комусь, щось вартувало чогось*. Można by tu użyć także konstrukcji *брату своє*. Polski związek frazeologiczny opiera się na obrazie drogi do zamierzonego celu przedsięwzięcia, natomiast ukraiński frazeologizm nie zawiera tego elementu, bo ‘wziąć swoje’ można na różnych etapach i taki stan rzeczy nie przewiduje trwałości.

W języku polskim konstrukcja *ktoś ma za swoje* (‘ponieść konsekwencje za swoje czyny’) (Stempek, Stelmach 2017, 57) funkcjonuje jako odpowiednik ukraińskiego *катюзи по заслузі*. Polski związek frazeologiczny nie jest tak mocno nacechowany emocjonalnie jak ukraiński. Można by go po ukraińsku też przetłumaczyć bardziej neutralnie: *отримати своє*. Natomiast ukraiński związek frazeologiczny *катюзи по заслузі* jest silnie nacechowany negatywnie, ponieważ użyto w nim wyraz *кам* – ‘kat’ (z przyrostkiem augmentatywnym – *катюга*).

Polska konstrukcja *postawić na swoim* (Stempek, Stelmach 2017, 57) jest zaliczana do frazeologizmów, w języku ukraińskim jej odpowiednik *досягти свого* nie ma takiego charakteru. Czasownik *досягти* jest używany w znaczeniu ogólnym, po nim może wystąpić więc dowolna nazwa, w tym także jakiegokolwiek celu lub wyniku.

Zwerbalizowane umieszczenie czegoś – pewnego wezwania/przedmiotu – na jakiejś części ciała znaczy, że człowiek jest zobowiązany do wykonania tego zadania. Taki obraz jest zawarty we frazeologizmach *mieć coś na głowie* (Stempek, Stelmach 2017, 109) i *мати щось на плечах*. Różnica dotyczy tu użytej nazwy części ciała. W języku polskim obowiązek (obowiązeki) znajduje się na głowie (stąd ciężko go udźwignąć), w ukraińskim: *на плечах* – ‘na ramionach’ (dlatego nie jest aż tak ciężki, bo wygodniej i bezpieczniej nosić ciężar na ramionach niż na głowie).

Związek frazeologiczny *wyszły z czegoś nici*, czyli ‘nic nie wyszło’ (Stempek, Stelmach 2017, 110) pochodzi od rzemieślniczego wypowiedzenia i opiera się na podobieństwie brzmienia zaimka *nic* do formy liczby mnogiej rzeczownika *nić*: „może dlatego, że po spruciu płótna zostają nici” (WSJP). W języku ukraińskim występuje odpowiednik *вийшов нулик*, czyli *nic*. Ciekawe, że takie sformułowanie też opiera się na ujęciu dźwiękowym. Bo *нулик* to dźwięk towarzyszący przemianie wody w parę (przy jej spadaniu na gorącą powierzchnię).

Warto zauważyć, że w związkach frazeologicznych często są używane nazwy zwierząt określających pewne cechy wyglądu zewnętrznego człowieka, charakteru lub sposobu zachowywania się. W polszczyźnie funkcjonuje konstrukcja *kura domowa* określająca kobietę zajmującą się tylko domem (Stempek, Stelmach 2017, 120). Stereotypowo *kurę* ujmuje się jako niezbyt mądrą osobę o ograniczonych horyzontach myślowych, zaś przydawka *domowa* wytycza granice jej zainteresowań. W języku ukraińskim brak odpowiedniego frazeologizmu. Można by użyć rzeczownika *квочка*. W języku polskim *kwoka* określa kobietę ograniczoną umysłowo i złośliwą. W języku ukraińskim *квочка* nie zawiera w sobie aspektu złośliwości, obecna jest zaś nadopiekuńczość, przede wszystkim wobec dzieci.

Polski frazeologizm *świński blondyn* (Stempek, Stelmach 2017, 120) można przetłumaczyć na język ukraiński wyłącznie opisowo *дуже світлий блондин*. W polszczyźnie zaś została utrwalona cecha zbyt jasnego koloru owłosienia świń jako stereotypowa, co zostało przedstawione we frazeologizmie.

Związkowi frazeologicznemu *święta krowa* (Stempek, Stelmach 2017, 120) jako pejoratywnemu określeniu ‘osoby cieszącej się licznymi przywilejami, na które nie zasługuje’ w języku ukraińskim może odpowiadać leksem *цяця* (ironicznie) albo pośrednio werbalizowany obraz malowanej torby we frazeologizmie *носиться як з писаною торбою*, opisującym sposób zachowywania się wobec takich osób³. W języku ukraińskim nie ma ani obrazu krowy, ani jej świętości (obecnych w języku polskim, mimo że to określenie wywodzi się nie z tradycji polskiej, a z hinduskiej, w której krowy są uznawane za święte, co skutkuje różnymi

3 Zob. pol. *obchodzić się z kimś/czymś jak z jajkiem* (Skorupka 2002 I, 299).

przywilejami i traktowaniem ze szczególnym szacunkiem). W języku ukraińskim pojawia się obraz torby/worka (jako czegoś ciężkiego – może stąd analogia do ważności odpowiedniej osoby), a poza tym torby malowanej (pozornie pięknej czy specjalnie upiękkszanej). Ludzie noszą torbę tu i tam, niby szukając należytego miejsca, aby złożyć hołd jej ważności. W obu językach odpowiednich związków frazeologicznych używa się w przypadku uderzającej niespójności między przywilejami a zasługami danej osoby.

Polska metafora *barania głowa* (Stempek, Stelmach 2017, 120) odpowiada ukraińskiemu zwrotowi mówiącemu wprost *дурна голова*, czyli ‘głupia głowa’, mimo że *baran* zarówno w języku ukraińskim, jak i polskim jest stereotypowym określeniem głupoty, a sam leksem może być używany jako określenie obelżywe, wyzwisko.

W polskim związku frazeologicznym *jeść jak ptaszek* (Stempek, Stelmach 2017, 121) nie ma dokładnego określenia gatunku tego ptaszka. W języku polskim używa się także frazeologizmów: *jeść jak kurczę* (Skorupka 2002 I, 310), *jak wróbel*, a w języku ukraińskim *їсти як зоробчик*, w których wymienia się konkretne nazwy ptaków, czyli ‘kurczęcia’, ‘wróbelka’, bo są stereotypowo kojarzone z niewielkim rozmiarem, a z tego względu uważa się, że mało jedzą. Ponadto w obu językach występują formy zdrobniałe, co jeszcze bardziej służy podkreśleniu małego rozmiaru tych ptaków.

Polski frazeologizm *spać jak zając* (Stempek, Stelmach 2017, 121) opiera się na rzeczywistych obserwacjach zających i opisuje lekki sen. W języku ukraińskim mówi się *чуйно спати*.

Obraz kury drapiącej coś został przedstawiony w polskim związku frazeologicznym *pisać jak kura pazurem* (Stempek, Stelmach 2017, 121) oraz ukraińskim *писати як курка лапою*. Różnica polega tu na tym, że w języku polskim zostaje wymieniony *pazur* jako ‘część nogi’, a w języku ukraińskim – cała noga, tzn. narzędzie jest określone precyzyjniej w polskim frazeologizmie.

Polskie określenie *zdrow jak ryba* (Stempek, Stelmach 2017, 121) odpowiada ukraińskiemu *здоровий як кінь / як віл*⁴. W pierwszym mamy do czynienia z obrazem zdrowia jako wyniku tego, że ryba jest śliska i choroba na niej po prostu się nie zatrzyma, drugi mówi o zdolności wykonywania ciężkiej pracy fizycznej jako objawie zdrowia.

Różne zwierzęta – koń i byk – stały się stereotypowymi symbolami siły w języku polskim i ukraińskim: *silny jak koń* (Stempek, Stelmach 2017, 121) – *сильний як бик*; oprócz tego zawierają obraz siły pozwalającej ciężko pracować (i ułatwić życie człowieka).

4 Por. pol. *zdrow jak koń* (Skorupka 2002 I, 344).

Pracowitość w języku polskim kojarzy się z mrówką: *pracowity jak mrówka* (Stempek, Stelmach 2017, 121), a także z pszczołą: *pracowity jak pszczoła* (Skorupka 2002 I, 784), podobnie jak w języku ukraińskim: *працьовитий як бджілка*. Oba owady dużo pracują, ale tylko z pracy pszczoły człowiek otrzymuje pożyteczny dla siebie i smaczny miód.

Odmierna perspektywa odległości od przedmiotu (stopień przybliżenia przy obserwacji) została przedstawiona w takich związkach frazeologicznych, jak pol. *trzymać kciuki* i ukr. *тримати кулаки*. Ten sam obraz został inaczej ujęty i zwerbalizowany w każdym języku. W języku polskim ważny okazał się kciuk (znajdujący się na górze pięści w odpowiedniej pozycji poziomej), a w języku ukraińskim – pięść (zwinęta dłoń, palce trzymane razem).

To, co jest bardzo ważne i czego pilnujemy, Polacy i Ukraińcy ujmują przez pryzmat strzeżenia oka/żrenicy: pol. *strzec jak oczka w głowie / jak żrenicy oka*, książ., (Skorupka 2002 II, 887) – ukr. *берегти як зіницю ока*. Pierwszy frazeologizm polski niby z większej odległości patrzy na człowieka, bo skupia uwagę na głowie i oku jako jej bardzo ważnej części. Drugi frazeologizm polski i frazeologizm ukraiński niby przybliżają oko i podkreślają, że to właściwie żrenicy w oku należy strzec.

Postrzeganie przedmiotu z różnej perspektywy (od dołu do góry i od góry do dołu) jest przedstawione w polskim związku frazeologicznym *od stóp do głów* i ukraińskim *з голови до ніз*. Używa się takich konstrukcji do opisu człowieka w całości.

Przeanalizowawszy frazeologizmy (razem 77), które znalazły się w podręczniku *Polski, krok po kroku* (Stempek, Stelmach, Dawidek, Szymkiewicz 2013; Stempek, Stelmach 2017), wyodrębniłam takie, które mają absolutne odpowiedniki w języku ukraińskim (27) i takie, które ich nie mają (8), a także takie, które różnią się formalnie (7) albo różnią się w sposobie werbalnego przedstawienia tego samego obrazu (35). I ta ostatnia grupa wydaje się być najbardziej przydatna do stosowania podejścia etnolingwistycznego, bo pokazuje różnice w punkcie widzenia, w perspektywie (z jakiej odległości obserwowane są przedmioty), w kierunku, w stosowaniu uniwersalnych opozycji (góra–dół, swój–obcy, życie–śmierć itp.).

Ciekawe, że te różne ujęcia, odmienne perspektywy spojrzenia raz są bardziej ogólne w jednym języku, a raz w drugim (np. ogólniej – dalej od przedmiotu obserwacji – w języku polskim: *strzec jak oczka w głowie*, lecz precyzyjniej – bliżej przedmiotowi: *trzymać kciuki*).

Nawet takie wstępne przyjrzenie się możliwości stosowania metod analizy porównawczej i etnolingwistycznej pokazuje, jak bardzo pomocne i interesujące jest takie podejście. Poza tym podobne opisy są bardzo pożyteczne w praktyce nauczania studentów ukraińskich języka polskiego.

Bibliografia

- Ajdačyč D., Nepop-Ajdačyč L., 2015, *Porivnjal'na serbs'ko-ukrajins'ka frazeologija*, Kyjiv: Osvita Ukrainy.
- Bačyns'ka H., Verbovec'ka O., 2020, *Ekvivalenty frazeolohičnych odynyc' ukrajins'koji ta pol's'koji mov z onimnym komponentom (na materialy „Korotkoho ukrajins'ko-pol's'koho slovnyka ustalenyh vyraziv”)*, „Naukovyj Visnyk Użhorods'koho Universytetu. Serija: Filolohija”, t. 2, nr 44, s. 62–67, <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua/article/view/223433> [dostęp: 7.01.2022].
- Bartmiński J., 2004, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, w: Bartmiński J., red., *Językowy obraz świata*, wyd. 2 popr., Lublin: Wyd. UMCS, s. 103–120.
- Busel T., red., 2002, *Velykyj tlumačnyj slovnyk sučasnoji ukrajins'koji movy*, Kyjiv, Irpin': Perun.
- Chlebda W., 2010, *W jakim zakresie słownik dwujęzyczny może być źródłem informacji etnolingwistycznej?*, w: Chlebda W., red., *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, Opole: Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, s. 201–208.
- Dems'kyj M., 1994, *Ukrajins'ki frazemy j osoblyvosti jich tvorennja*, L'viv: Prosvita.
- Kosmeda T., Kovalevs'ka O., 2020, *Nove dvomovne frazeolohične vydannja: polemična refleksija (Rec. Roman Tymošuk, Wojciech Jaskot, Jurij Hanošenko, Leksykon pol's'koji ta ukrajins'koji aktyvnoji frazeolohiji, KJV Digital, Varšava, 2008, 319 ss.)*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, nr 55, <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/sfps/article/view/sfps.1975/6400> [dostęp: 7.01.2022].
- Koval' V., 2011, *Jazykovaja kartina mira i eë otryženie v slavjaskoj etnofrazeologii*, w: *Slavjanskaja frazeologija v sinhronii i diahronii. Sbornik naučnyh statej*, vyp. 1, s. 29–32.
- Kovšova M., 2012, *Lingvokulturologičeskij metod vo frazeologii: kody kul'tury*, Moskva: URSS.
- Kravčuk A., 1999, *Pol's'ka frazeologija z onomastyčnym komponentom: Avtoreferat dysertaciji na zdobuttja naukovoho stupenja kandydata filolohičnych nauk*, Kyjiv, <http://library.nuft.edu.ua/ebook/file/10.01.03%20Kravzuc%20oAN.pdf> [dostęp: 7.01.2022].
- Mokienko V., 1989, *Slavjaskaja frazeologija*, Moskva: Vysšaja Škola.
- Pajdzińska A., 1991, *Wartościowanie we frazeologii*, „Język a Kultura”, t. 3, s. 15–28.
- Palamarčuk L., Bilonoženko V., Vynnyk V., Hnatjuk I., Djačuk V., Jurčuk L., red., 1993 (t. 1, 2), *Frazeolohičnyj slovnyk ukrajins'koji movy*, Kyjiv: Naukova Dumka.
- Paten I., 2015, *Lihvokul'turolohična specyfika frazem na poznačennja ruchu (na materialy ukrajins'koji, rosij's'koji, pol's'koji ta anhlijs'koji mov)*, „Aktual'ni Pytannja Humanitarnych Nauk”, vyp. 12, s. 162–168, http://www.aphn-journal.in.ua/archive/12_2015/22.pdf [dostęp: 7.01.2022].
- Polański K., red., 1999, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum, s. 732.

- Stempek I., Stelmach A., Dawidek S., Szymkiewicz A., 2013, *Polski, krok po kroku. Podręcznik: poziom A1/A2*, wyd. 4, Kraków: Glossa.
- Stempek I., Stelmach A., 2017, *Polski, krok po kroku. Podręcznik: poziom A2/B1*, wyd. 3, Kraków: Glossa.
- Savčenko L., 2013, *Fenomen etnokodiv duchovnoji kul'tury u frazeolohiji ukrajins'koji movy: etymolohičnyj ta etnolinhvistyčnyj aspekty*, Simferopol': Dolja.
- Savčenko L., 2014, *Prezentacija terminoponjat' etnofrazeolohiji*, „Visnyk Nacional'noho universytetu » Lvivs'ka politechnika«, seria „Problemy ukrajins'koji terminolohiji”, nr 792, s. 147–151, <https://science.lpnu.ua/uk/terminologiya/vsi-vypusky/visnyk-no-791-2014/prezentaciya-terminoponyat-etnofrazeologiyi> [dostęp: 7.01.2022].
- Skorupka S., 2002 (t. 1, 2), *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, wyd. 10, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- SJP PWN – *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/> [dostęp: 7.01.2022].
- Slovnkyky Ukrainy online, <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> [dostęp: 07.01.2022].
- SUM – *Akademičnyj tlumačnyj slovnyk ukrajins'koji movy*, <http://sum.in.ua/> [dostęp: 7.01.2022].
- Telija V., 1998, *Russkaja frazeologija. Semantičeskij, pragmatičeskij i lingvokul'turologičeskij aspekty*, Moskwa: Škola „Jazyki russkoj kul'tury”.
- Tolstoj N., 1995, *Jazyk i narodnaja kul'tura. Očerki po slavjanskoj mifologii i etnoligvistike*, Moskwa: Indrik.
- Tymoshuk R., Sosnowski W., Jaskot M., Ganoshenko Y., 2018, *Leksykon aktywnej frazeologii polskiej i ukraińskiej*, Warszawa: KJW Digital.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl/> [dostęp: 7.01.2022].
- Wysoczański W., 2005, *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych: na materiale wybranych języków*, Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Žujkova M., 2007, *Dynamični procesy u frazeolohičnij systemi schidnoslov'jans'kych mov*, Luc'k: Veža.

Lidia Nepop-Ajdaczyć (Nepop-Aidachych) – doktor nauk filologicznych, docent. W latach 1999–2000 pracowała w Katedrze Filologii Słowiańskiej Instytutu Filologii Narodowego Uniwersytetu imienia Tarasa Szewczenki w Kijowie, od 2000 r. do 2018 r. – w Katedrze Polonistyki tego uniwersytetu jako asystent, a od 2005 r. jako docent. W 2003 r. obroniła rozprawę doktorską „Słownictwo gwar polskich na terytorium obwodu Chmielnickiego i Żytomierskiego”. W 2004 r. na jej podstawie ukazała się drukiem monografia *Leksyčni osoblyvosti pol's'kych govirok na terytoriji Chmel'nyč'koji ta Žytoymyrs'koji oblastej*. Była współpracownikiem *Bibliographie Linguistique* (tomy za lata 1997–2003). Od 2004 r. jest członkiem Komisji Etnolingwistycznej przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów. W 2007 r. uzyskała tytuł naukowy docenta Katedry Polonistyki. Od 2021 r. jest członkiem Międzynarodowego Stowarzyszenia Studiów Polonistycznych.

W 2005 r. pracowała także jako starszy wykładowca Katedry Języków Obcych Akademii Dyplomatycznej przy Ministerstwie Spraw Zagranicznych Ukrainy. W latach 2002–2005 – również jako wykładowca języka polskiego Instytutu Stosunków Międzynarodowych Narodowego Uniwersytetu imienia Tarasa Szewczenki w Kijowie. Od 2018 r. do dzisiaj pracuje jako docent Katedry Językoznawstwa Ogólnego i Słowiańskiego Narodowego Uniwersytetu „Akademia Kijowsko-Mohylańska”.

Jest autorką ok. 100 prac naukowych (w tym 2 monografii i 4 pomocy dydaktycznych, trzech artykułów hasłowych w tomie „Kwiaty” Słownika stereotypów i symboli ludowych (pod red. J. Bartmińskiego).

Dziedziny zainteresowań: etnolingwistyka słowiańska, leksykologia, frazeologia, semantyka leksykalna, dialektologia, kontakty językowe, porównawcze językoznawstwo słowiańskie, językoznawstwo polonistyczne i sławistyczne.